

BABAY BATIR

Babay Batır

Babay Batır

Yard. Doç. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN*

ÖZET

Babay Batır, 18. yüzyılda yaşadığı rivayet edilen bir kahramandır. Sözlü gelenekte hayatı etrafında bir destan teşekkül etmiştir. Yaklaşık 1350 mısra olan Babay Batır Destanı, Babay'ın kardeşlerinin intikamını almak için giriştiği mücadeleyi anlatan mahallî bir destandır.

Anahtar Kelimeler

Babay, Kazakistan, Destan

ABSTRACT

Babay Batır is a hero who is supposed to live the 18th century. A legend about his life has been formed in oral tradition "Babay Batır Legend" which consist of about 1350 lines, is a region legend about Babay's struggle to take his brother's revenge.

Key Words

Babay, Kazakistan, Legend

İlminisky tarafından derlenen Er Targın Destanı'nın yayımlanması (Kazan, 1862), Çarlık Rusya'nın ayrıştırma ve yeniden millet yaratma ideolojisinin hayata geçirilen bir parçası olarak karşımıza çıkmakla birlikte, Türkistan sahası halkbilim ürünlerinin derlenip yayımlanmasının da başlangıcını oluşturmaktadır. İlminisky ile başlayan çalışma, Türkistan Türklerinin ayrı millet olma yolunda şurulanmalarının da başlangıcı oldu ve her topluluk, sözlü gelenekte yaşayan başta destanlar olmak üzere, diğer sözlü kültür ürünlerini de derleyerek yayımlamaya başladı. Sovyetler Birliği'nin kurulmasına kadar derleme metinlerin yayımı; Sovyetler Birliği ile birlikte toplanan ürünler, halk yaratısı olup olmadıkları noktasında tenkide tabii tutulmak suretiyle, halk yaratısı olduğuna karar verilen ürünler (?) üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanı.

Genellikle Türk Destan kahramanlık kalıbına uygun destanlar, Sovyet döneminde dar çerçevede tutulmak suretiy-

le mahallî kahramanlar haline getirilir, "halk kahramanı" ya da Kazak Tarihî Jırlarında olduğu gibi "bir topluluğun kahramanı" olarak takdim edilir. Mahallî tiplerin destanlaştırılması ve sonunda bir destan kahramanı olarak takdim edilmesi de aynı çerçevede değerlendirilmelidir. İşte, gerçekte "Millî" özelliği olmayan, mahallî, bir boy ileri geleni olan Babay Batır bunun bir örneğini teşkil eder. Sözlü gelenekte yaşayan ve Ospanov yayınından başka yazılı metnini tespit edemediğimiz Babay Batır ile ilgili destan ve anlatmalar ilk defa 2000 yılında basılmıştır. Biz kanaatlerimizi bu çalışmayı esas olarak belirttik.

Halk arasında Güney Kazakistan, dini hayatın merkezi olarak bilinmektedir. Hocalar ve Sunaklar adları ile anılan sülaleler ve kendini bağladıkları atalar, ataların türbeleri, zengin anlatımlar ile efsane, menkıbe ve destan biçiminde sözlü ve yazılı gelenekte yaşamaya devam etmektedir. Toplumun "seçkinleri" olmayı kendilerine avantaj sayan gruplar, nesil-

* G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

lerini ya Abılay Han vasıtasıyla Cengiz Han'a, ya Hoca Ahmed Yesevî'ye, ya da Sunak Ata'ya bağlamaktadır.

Babay Batır, Güney Kazakistan'da, Türkistan adı verilen Yesi kasabası yakınında yaşadığı rivayet edilen, burada bir beldeye adını veren mahallî bir destan kahramanıdır. Hayatı etrafında bir çok menkıbe oluşan Babay Batır'ın ilk halife Ebu Bekir'in neslinden geldiğine inanılmakta olup, Karatav ve civarında türbelerinin bulunmasından dolayı Karatav Evliyalari (Jaksımbetuli, 2000; Kalmırzauli, 1977) adıyla adlandırılan evliya grubunun içine dahil edilip, Sunak Ata'ya bağlanmaktadır. 18. Yüzyılın ikinci yarısı ile 19. Yüzyılın ilk yarısında yaşadığı zannedilen Babay Batır'ın soy şeceresi şu yolla Ebu Bekir'e bağlanmaktadır. Hz. Ebu Bekir; Ebu Bekir'in Oğlu Abdilla Sultan Mahmut; Abdilla Sultan Mahmut'un oğlu Azret Aksultan; Azret Aksultan'ın oğlu Sultan Kasım, Sultan Kasım'ın Oğlu Sultan Kahap, Sultan Kahap'ın Oğlu Sultan Mavlut; Sultan Mavlut'un Oğlu Mülki Şa; Mülki Şa'nın Oğlu Şabur Malik, Şabur Malik'in Oğlu Süleyman Malik; Süleyman Malik'in Oğlu Mansur Malik; Mansur Malik'in Oğlu Pircan Malik; Pircan Malik'in Oğlu Abdil Malik; Abdil Malik'in Oğlu Kayser Malik; Kayser Malik'in Oğlu Kayium Malik; Kayium Malik'in Oğlu Abdilla Malik; Abdilla Malik'in Oğlu Hüsameddin (Sunak Ata); Sunak Ata'nın Oğlu Süleyman Mevlana; Süleyman Mevlana'nın Oğlu Ziyadin Mevlana; Ziyadin Mevlana'nın Oğlu Süyindik Ata; Süyindek Ata'nın Oğlu Abdilla Şayık; Abdilla Şayık'in Oğlu Mahmut Han, Mahmut Han'ın Oğlu Nurbay, Nurbay'ın Oğlu Babay Batır. Başka bir rivayete göre ise Sunak Ata'nın Bibi Müslima adlı bir kızı; Süleyman Ata adlı bir oğlu vardır. Süleyman Ata'nın Şayhi, Emir ve Karakşı (Çornak Ata) adlı üç oğlu vardır. Çornak Ata'dan Kaygak, Büzirik Ata ve Nurbay adlı üç oğlu vardır. Nurbay'ın ise on oğlu bulunup, en küçükleri Babay'dır. Dandi-

bay Nartay (Şermuhammedulu; 1993:14-27; Ospanov; 2000:3-6)

Sözlü anlatım ortamında, hakkında birçok rivayetler anlatılan, efsane ve menkıbelere konu olan Babay Batır, çocukluğunda ailesi ile birlikte, şimdi adı Türkistan olan Yesi kasabasında yaşamaktadır. Babay'ın babası Nurbay çocuklarına güreş öğretmektedir. Ancak, Yesi'nin hakimi Moşan, on erkek çocuğa sahip olan Nurbay'dan korkar, ona gözdağı vermek için Nurbay'ın Orazbay ve Baysal adlı çocuklarını öldürür. Bunun üzerine henüz on üç yaşında olan Babay, Buhara Hanlığına gider. Asıl maksadı Moşan'dan ailesinin intikamını almak olan Babay, Buhara Hanlığı'nda iki yıl kalır, orada Kur'an dersleri alır, Arap dilini öğrenir. Bilgisi cesareti ve davranışları ile Buhara Hanı'nın dikkatini çeken Babay Batır, Han'dan beş yüz asker alır ve Yesi'ye gelerek Moşan ile savaşır. Moşan'ı yener. Yesi yakınında Babay Korgan köyünde yaşar ve orada ölür. (Ospanov; 2000: 3-6)

Babay Batır ile ilgili başta kahramanlık yönü olmak üzere, onun adillliği ve cömertliği ile ilgili birçok efsane teşekkül etmiştir. Bunlardan birkaç tanesini örnek olarak vermek yararlı olur kanaatindeyiz.

Babay'ın büyük ağabeyi Cumatay, akıllı, varlıklı bir kişidir. Babay evlendiği zaman ağabeyi üç defa düğün hediyesi vermiş Babay ise bütün hediyeleri muhtaç olanlara dağıtmış. Babay, halkla yer, aldıklarını halka dağıtırmış. Bundan dolayı Babay Batır'ın, "Tayak ustay kelgenge tay mingizemin-Sopa tutarak gelene tay bindireceğim" sözü halk arasında hâlâ yaşadığı gibi "El korgayı Er Babay-El koruyan Er Babay" ifadesi de yaşamaktadır.

Babay Batır'ın Buhara hanlığı ile münasebetleri ve Buhara Han'ı ile dostluğunu, onun yakınındaki saygınlığını şu efsane anlatmaktadır.

Babay, bilgeliği, cesurluğu, adaleti ve cömertliği ile tanınmaktadır. Şöhreti Bu-

hara hanlığına ulaşmıştır. İkan köyü, Babay'ın ağabeyi Cantemir'in oğlu Ötep'in idaresindedir. Ötep, Babay'ın zıddına zâlim ve adaletsiz biridir. Ötep için; "Kendisi kara, gözü ela, gönlü kara, taş yürekli" birisidir ifadesi halkın muhayyilesinde yaşamaktadır. Varlığının malını, yoksulun canını, güzel kızın olanın kızını alırdı. İkan halkı şikayetlerini, Hoka/Buhara hanlarına bildirir. Buhara Hanı, "Karşılaştığım yerde başını duvara sokup vücudunu develere çektirip parçalara ayıracağım diyerek Ötep'i azleder. Ötep memleketine döner ve saklanır. Kendisini hem ahaliye, hem de Han'a affettirmek için çare arar ve çareyi babasına, amcasına, nihayet Babay Batır'a müracaatta bulur. Babay Batır doksan yaşın üzerindedir. Amcaya gelen Ötep, Babay'ın yeğenlik sevdasına güvenir ve Babay bir dersle işe başlar. Han'a gitmek için yol hazırlıklarına başlanmasını söyler. Yılıktan bir at seçer binit yapar, sürüden bir toklu seçer pişirtir, parçalatır ve hepsini yer. Ötep cesaret edip amcasının hazırlattığı etten yiyemez. Neden böyle yaptığını sorunca, Babay; sen nasıl halkın her şeyini kendine aldın, kimseye vermedinse biz ve halk bundan- senin benim tokluyu yediğimden rahatsız olduğun gibi- rahatsız oldu. Bu sana bir ders olsun der ve Buhara'ya varırlar. Buhara Hanı'nın kalesine ulaşan Babay ve yeğeni ayrılırlar. Babay birkaç gün Hanın göreceği güzergahta bekler. Nihayet hanın dikkatini çeker ve huzura çağrılır. Kendisini tanıtır, saygı görür, ağırlanır. Hatırına binaen Ötep affedilir ve bunun karşılığında Babay'ı sırtıyla Yesi'ye götürmesi söylenir. Bunlar Babay'ın çevre topluluklarda, dolayısıyla o dönemde Özbek Hanları nezdindeki kıymetine örnek olarak anlatılmaktadır. (Osmanov;2000:50-54)

Bir başka efsane Babay'ın kendi ailesi içindeki saygınlığı ile ilgilidir.

Babay'ın ağabeyi Cumantay, mütevazı,kendi halinde, Babay'ın kahramanlığı ile övünen ve ona saygı duyan birisidir.

Zira, Babay'ın ailesinden her hangi birine konuk gelse ve nereden geldiği sorulursa, "Babay'ın evinden" diye cevap verir. Dünlükte, akıl danışmakta, çözümsüz meselelerin çözümünde Babay'a gidilir. Beyge oyununda birinci gelen "Babay!" diye bağırır. Ancak Cumantay, "neden benim bu kadar kıymetim bilinmez, neden kimse bana Cumantay demez " diye aklından geçirir.

Bir gün beyge oynanacaktır. Cumantay, kızı Cumagül'ü erkek kıyafetleri ile yarışa sokar ve birinci gelmesi halinde "Cumantay" diye bağırmasını tembih eder. Yarış başlar, Cumagül birinci olur ve babası kızının "Cumantay" diye bağırmasını beklerken "Babay!" diye bağırıldığını duyar ve kızın atı tökezleyip düşer, boynu kırılıp ölür. Cumantay atını umursamaz, kızının yanına koşar, onu kaldırır ve kızına,"neden Cumantay " , diye bağırmanın kızım der. Kız, "adın aklıma gelmedi, Babay! Diye bağırardım"der. Cumantay anlar ki, Hızır Babay'dır.Kızına, "Eğer Cumantay! Diye bağıraysaydın sen de bindiğin at gibi ölürdün, Babay diye bağırman senin canını kurtardı, Babay Hızır'dır" der. (Osmanov,2000: 58-59)

Kazak anlatmalarında, efsanelerde kahramanların iyeleri bulunmaktadır. Cengiz Han'ın barsı (kaplan), Abılay'ın Akbotasının olduğu gibi Babay'ın iyesi, onun yol göstericisi de Kızıl tilkidir. İyeler, iyilikler verir, insanın nefesine hükmedemediği zamanlar onları yanıltır ve cezalandırır. Babay'ın da insanı yönünün olduğunu, zaman zaman nefesine mağlup olduğunu vurgulamak için bir efsane anlatılmaktadır.

Bir sabah Babay kalktığı anda ağabeyi Cumantay, kardeşinde bir değişiklik olduğunu sezer. Sebebini sorduğunda, "düşman ile savaşmaya gitmeden önce böyle değişikliklerin olduğunu" söyler ve evden çıkar. Atına binip kırmızı tilkisinin yanına gider. Tilki kible yönüne doğru biraz ilerler ve Babay'ın yanında bulunan gevezze Kökzu Babay'ın savaşması gerektiği,

Kızıl Tilki'nin böyle yol gösterdiğini söyler. Babay tilkinin peşinden gider ve bir grubun geldiğini görür. "Ya Kul Hace Ahmed" deyip bunların üzerine hücum eder. Herkes kaçır, bir delikanlı Babay'a karşı gelir ve Babay'ın bir süngü darbesi ile yaralanıp yere düşer. Babay evine dönerken, "Bu delikanlı bir milletin kahramanı olabilir, yoksa bana karşı gelmezdi" der ve geri döner. Gencin yanına gelir, onu tedavi edip evine göndermek ister, ancak genç, "bana bakacak insan var" deyip son sözlerini söyler. Sonradan anlaşılır ki, genç Yesi'den nişanlısını almaya gelmektedir. Babay, nefesine kanıp Kızıl Tilkinin izinden değil, Kökzu'nun sözünden gider ve böylece kendini cezalandırır. (Osipov; 2000:60-62)

Babay'ın çevresinde anlatılan başka efsaneler de bulunmaktadır. Ancak, onunla ilgili en önemli anlatı hayatı etrafında teşekkül eden Babay Batır adlı kahramanlık destanıdır. Fikri yapı olarak kahramanlık konusu işleyen destan aynı zamanda Babay'ın yaşadığı dönem ile tarihi bir şahsiyet olan Babay'ın anlatmasından dolayı tarihî destan sınıfında da değerlendirilebilir.

Babay Batır Destanı, Kazakistan Türk sahası destanlarında olduğu gibi manzum olup, zaman zaman mensur parçaları bünyesinde taşımaktadır. Vak'anın uzatılmaması gerektiği yerlerde, olayların özet olarak verilmesi gereğinden, teferruata gidilmeden, mensur özetler yer almaktadır. Ya da, vak'alar özetlendikten sonra, mensur olarak yeniden ifade edilir. Bu husus destanın mensur-manzum karışık olmasından çok, destan anlatıcısının anlatım tarzına bağlıdır. Destan Babay Batır'ın hayatının bir dönemini anlatmakta olup yaklaşık 1350 mısra ve çok az mensur kısmı olan kısa bir metindir.

Karadağ'ın çevresinde otu tatlı, suyu bol, hayvan beslenebilecek bir yayladır, ki burası Taraz ile Akmesic (Kızılorda) arasındaki geniş alan Buhara Hanlığı'na bağlıdır. Burada Yesi Şehri'nde Nurbay

ile Karısı Tansıktan bir çocuk olur ve adını bir yaşlı kişi Babay kor. Babay çocukken zulüm ve adaletsizliği ile bilinen Yesi Uluğu Moşan'dır. Nurbay'ın Babaydan başka dokuz çocuğu daha vardır ve bunlar iyi eğitilmiş yiğitlerdir. Moşan bir tuzak kurar, Orazbay ve Baysal'ı güreşmeleri için meydana çıkarırlar, rakiplerine kılıç verilir ve bunlar öldürülür. Bunun üzerine Babay Yesi'den ayrılır, Jılga adlı bir yerde, babasının arkadaşı Böri'yi de alarak Buhara'ya Bözşi adlı bir kadının evine giderler. Bözşi Babay'ın kendi oğlu olduğunu söyleyerek medresede okumasını sağlar. Babay, Buhara yakınındaki Bahçesarayda bir güreş müsabakasına katılır ve herkesi yendiği için hanın huzurunda kabul görür. Yesi'den gelme sebebini anlatır ve handan yardım ister. Han kendisine bazı şartlar koşar ve bunları başardığı zaman kahramanlığını ispat edeceğini ve kendisine yardım edeceğini söyler. Babay olup biteni Bözşi Karı'ya anlatır. Gördüğü rüyayı da Bözşi Kadın yorumlar ve Han'ın huzurunda fil ile savaşı ve galip olur. Han Babay'a altın kılıç kuşatır ve emrine Karakalpak Amanbay ile beş yüz asker verir. Babay Moşan ile savaşı ve Moşan'ı öldürür. Yesi Uluğu Amanbay olur. Amanbay da kadına düşkün, zalim birisi olup halkın vergilerini çoğaltır. Babay ve Kanglı Kaykı ile birlikte Amanbay'a karşı mücadele başlatır. Amanbay ise Babay'ın kardeşinin karısını kaçıtır. Babay bunun üzerine Karakalpakistan'a gider. Yengesini kurtarır ve memleketi Yesi'ye döner. (Osipov; 2000:7-48)

KAYNAKLAR

- JAKSİMBETULI, Eskermes, 2000, Ezireti Karatav, Evliyenin Keni Edi, Şimkent
 KALMİRZAULI, Emze, 1997, Teberik Dünya, Almatı
 OSPANOV, Bazarbay, 2000, Babay Batır, Türkistan
 ŞERMUHAMMEDULU, Dandibay Nartay, 1993, Nurbay Avletinin Şeciresi, Almatı